

ЕПІСТЕМОЛОГІЯ МУДРОСТІ

© Шадських Ю., 2006

Дано спробу виявити співвідношення мудрості як сутнісних знань, які людина отримує у цілісному баченні дійсності, і знання взагалі як інформації про світ. Автор приходить до висновку, що основною ознакою мудрого знання є його цілісність.

Ключові слова: знання, мудрість, цілісність, цінність.

In article is dedicated to the problem of wisdom concept definition as essentiality knowledge which mankind receives in the whole seeing of reality and knowledge in general, as information about a world. An author comes to conclusion, that wholeness is the basic sign of wise knowledge.

Keywords: knowledge, wisdom, wholeness, value.

Аналіз сучасної вітчизняної філософської літератури свідчить про те, що в ній майже відсутні дослідження, що розглядають проблему епістемології мудрості, немає спроб розглянути її під кутом зору холістики.

Мета цієї роботи полягає якраз у тому, щоб спробувати розглянути мудрість як знання, але знання не звичайне, а як сутнісне бачення цілісності.

Мудрість не лише пов'язана із знанням, але і неможлива без нього, а тому її потрібно досліджувати в епістемологічному аспекті. Епістемологія – це вчення про знання, про те, що є знання, що ми можемо знати і як ми пізнаємо світ.

Як співвідносяться між собою мудрість і знання? Вже інтуїція нам підказує, що між ними є щось спільне. Напевно, риторичним є запитання: чи може мудрість бути без знання? Але питання ні в якому разі не риторичне: чи усяке знання веде до мудрості?

Мудрість причетна до процесу пізнання тією мірою, якою він визначає практичну діяльність людини, і насамперед його діяльність етичну.

Стародавні мислителі наділяли властивістю мудрості досвідчене знання, вбачаючи мудрість в різних видах ремесла і мистецтва, в управлінні державою. Але в такого роду мудрості убачалася певна ієрархія відповідно до рівня і глибини пізнання.

У своїх “Визначеннях” Платон дає таке розуміння мудрості: “Мудрість – безпередумовне знання; знання вічних речей; уможлядне знання причини існуючого” [1, с. 432].

Арістотель в “Метафізиці” так розуміє ієрархію мудрості в її співвідношенні із знанням: “...Так звана мудрість, на загальну думку, займається першими причинами і початками. Тому <...> людина, що має досвід, вважається мудрішою, ніж ті, хто має [лише] чуттєві сприйняття, а що володіє мистецтвом – мудрішим, ніж той, що має досвід, наставник – мудрішим, ніж ремісник, а наука про уможлядне (theoretikai) – вища за мистецтва творіння (poietikai). Отже, бачимо, що мудрість є наука про певні причини і початки” [2, с. 67].

Спроба виявити співвідношення *мудрості* як сутнісних знань, які людина втілює за законами істини, добра і краси, та *знання* взагалі, вимагає визначення самого поняття знання.

Що таке знання? Якнайзагальніше визначення звучить так: знання – ідеальний образ буття. Це визначення занадто широке, оскільки відноситься до будь-яких результатів пізнання – як істинних, так і помилкових. Нас передусім цікавить істинність як головна відмінна властивість знання. Істина –

відповідність наших уявлень предмету. Але ця відповідність може бути більшою або меншою. Знання достовірне, має певні підстави, доведене, в певний спосіб підтверджене.

Знання, коли ми розглядаємо його як форму репрезентації буття у свідомості, постає у своїй цілісності. Воно постає як посередник між свідомістю та буттям.

Формується знання як результат пізнання і одночасно є передумовою його подальшого розвитку, виробництва нових знань, що перевершують вихідні. Зміст знання визначається об'єктом, але і суб'єкт пізнання в істотний спосіб зумовлює отриманий результат пізнавальної діяльності. Крім того, знання можуть різнитися за ступенем адекватності об'єкту, за формою його втілення, за способом отримання, за соціальною роллю і місцем в подальшому розвитку процесу пізнання. Розмаїття названих чинників пояснює і розмаїття видів знання. Їх класифікація здійснюється різними підставами. Наприклад, за характером пізнавальних здібностей людини, що брали участь в пізнанні, можна виділити перцептивне, раціональне, наочно-практичне знання-уміння.

Перцептивне знання ґрунтується на безпосередньому контакті органів чуття людини і чуттєво сприйманих об'єктів: предметів природи, знакових систем різних мов – науки, мистецтва, між-особистісного спілкування. На їх основі складаються знання-уявлення, які можуть бути вербалізовані, тобто виражені у мові.

Раціональне знання – опосередковане, відвернуте, узагальнене знання. Воно опосередковане чуттєвим знанням і накопиченим практичним досвідом. Спираючись на перцептивне і практичне знання і відволікаючись від конкретного різноманіття явищ, воно узагальнює його в поняттях, думках, висновках. Будь-яке явище має раціональне пояснення. Спроби раціонального пояснення робляться і на буденному рівні пізнання, і в релігії, мистецтві і філософії. Але найадекватнішою і найефективнішою формою раціональності є наука. Інструмент раціонального міркування – логіка. Наукове пізнання спирається на логіку і створює аргументоване знання. Наукове знання містить логічно пов'язані системи знання. Його особливістю є позаутилітарність, оскільки воно орієнтоване не стільки на практично корисний результат, скільки в ім'я пізнання як самоцілі.

Наочно-практичне знання пов'язане із завданням життєзабезпечення людини, продовження його роду. Праця, побут, сімейно-шлюбні відносини – перші об'єкти практичного знання. Воно містить відомості про прийоми трудової діяльності, про побут, а також про звичаї і обряди, в яких сконцентрований багатовіковий досвід регулювання відносин і поведінки людей в найважливіші моменти їх життя. Вузькоутилітарний, часто рецептурний характер мають і спостереження над природою. Наочно-практичне знання містить технічні знання, знання про різні види майстерності. Воно не доводить своє узагальнення і не використовує факти. Життєвий досвід, традиція, здоровий глузд – головні аргументи наочно-практичного знання. Його часто ототожнюють з мудрістю і це властиво повсякденності. Але це веде до крайнього звуження і спрощення поняття мудрості.

Особливий клас знань становлять знання-уміння – знання, втілені в навичках. Існують речі, про які ми знаємо, але не можемо сказати, тобто знаємо як неявне, яке включається і в пізнавальний процес як його необхідна умова (уміння читати і писати, користуватися комп'ютером, проводити експерименти тощо).

Особливий клас знань зосереджений у філософії, мистецтві, моралі, політиці і правознавстві. Існує класифікація, що розділяє весь масив знання відповідно до критерію науковості. Цей критерій дає змогу виділити буденне, доннаукове, наукове і позанаукове знання.

Знання постає через тотожність свідомості і буття. Воно є формою репрезентації буття у свідомості [3]. Розглядаючи знання, особливу увагу необхідно приділити питанню про джерело знання. По відношенню до часткового знання майже завжди можна з'ясувати джерело його виникнення. Але існують такі знання, по відношенню до яких, подібне неможливе. Це знання гранично ширшого рівня, тобто про виникнення світу та свідомості, їх природу, смертність або безсмертя душі, природу людини тощо. Гранично широкі питання – це питання, які виводять проблему на рівень межі буття і небуття. Універсальність знання веде нас до пошуків останніх меж для його визначення як репрезентанта буття.

Бути мудрим – означає ставитись до чогось із знанням, відноситись до чогось через опирання на відоме, тобто знання. Це передбачає ставлення до предмета осмислення через певне інтелектуальне утворення, наприклад, образ. Для того, щоб щось сприймати і оцінювати, розуміти та виділяти з-поміж іншого, необхідно створити в розумі образ або модель цього “щось” і зіставити цю модель із реаліями нашого живого сприйняття, а останні – із образом або моделлю. Бути розумною людиною означає створювати інтелектуальні аналоги дійсності і вміти ними оперувати. Відповідно навчити людину цьому – головне завдання виховання та навчання [4].

Мудрість як знання – це особливе філософське “бачення”. Око відіграє унікальну роль у пізнанні людством світу. Зір не лише забезпечує людині здатність орієнтування у просторі, але й дає їй змогу свідомо впливати на видиме оточення. “Людське мислення – це мислення ока, всі наші поняття виводяться із зору, а вся логіка – це уявний світ світла”. “Релігія, мистецтво, мислення виникли задля світла, і всі відмінності зводяться лише до того, чи звернені вони до фізичного ока чи до “очей душі” [5, с. 14, 12].

“Як би високо ми не підносили наші поняття і якою б мірою ми при цьому не абстрагували їх від чуттєвості, все ж таки їх завжди супроводжуватимуть образні уявлення... “Світ є моє уявлення” – ось істина, яка має силу для кожної живої та пізнаючої істоти, хоча лише людина може зводити її до рефлексивно-абстрактної свідомості; і якщо вона дійсно це робить, то в неї зароджується філософський погляд на речі. Для неї стає тоді ясним і безсумнівним, що вона не знає ні сонця, ні землі, а знає лише око, що бачить сонце, руку, що відчуває дотик землі; що оточуючий її світ існує лише як уявлення, тобто виключно по відношенню до іншого – до уявляючого, яким є людина” [6, с. 54].

Спочатку “Я” було ідентичним баченню взагалі. Свідомість архаїчної людини не відділяла суб’єкт від об’єкта. Зовні видиме насправді становило у стародавньої людини уявлення про себе. Звідси походить ментальність – власне колективна свідомість, або неусвідомленість, неповна усвідомленість. Жити, – значить, бути тим, до кого звертаються [7]. Діалог завжди переважає над монологом. Під час діалогу мудрець передає свої знання, свій досвід тим, хто до нього звертається за порадою. Це також є освіта, яка за М. Шелером, є відточеною формою, образом, сутністю людського буття [8, с. 2]. А бути людиною освіченою, – значить не лише володіти світобаченням і власним духом, завдячуючи чому будь-хто стає присутнім разом з іншими у світі. Істотно значущою у людини є наявність особистого освітнього знання, тобто знання, неявного для будь-кого, такого, що утворюється власним життєвим досвідом.

Освітнє знання, як різновид знання взагалі, – це екзистенціальний рівень буття людини, опорність життєвого досвіду, умова та запорука буття з іншими у світі. Сутність такого знання полягає не в масиві фактів, відомостей, образів розв’язання, узятих з підручників, а передусім у самотності структур рухомих сцен споглядання, мислення, тлумачення, оцінок світу, які передають будь-кому досвід, включаючи його до цілісності людського світу [8, с. 46]. “Єдиний розумний спосіб навчання людей, – казав А. Ейнштейн, – це подавати їм приклад”. Наочним прикладом цього є відношення вчителя-мудреця і учнів у Стародавній Греції та гуру і його послідовників в Стародавній Індії.

Свідомість стає дійсним дієвим чинником для себе або для іншої свідомості саме через знання. Сила свідомості проявляється в її здатності впливати на реальність (через цілеспрямовані дії людини); без знання такий вплив був би просто неможливим. Тут майже зливаються “знати” і “діяти”, що ми бачимо на прикладах життя більшості філософів та їх філософських міркувань.

Мудрість – це бачення предмета чи явища, але бачення не як споглядання чи досягнення їх взагалі. Мудрий має перевагу над пересічною людиною: він сповнений “усвідомленої думки про єдність всього суцього” (Г. Гессе) [4, с. 20]. Мудрість як знання, насамперед є холистичне (від англ. *chole* – ціле, усе) знання. *Основною ознакою мудрого знання є його цілісність*, коли знання як форма репрезентації буття у свідомості постає у своїй цілісності. Воно постає у ролі посередника між свідомістю та буттям.

У чому саме полягають переваги цілісного знання мудрості? Однією із найсуттєвіших ознак мудрості є домінування цілого, яке не виключає кількісних вимірів. Бачення речі або явища як цілого – це бачення їх у найістотніших вимірах, на їх останній межі, тобто на межі буття та небуття. Тут основною метою є прагнення крізь мінливу та оманливу поверхню речей та явищ дістатись до їх “розумного обличчя”. Лише за холістичного підходу ми маємо можливість визначити, що таке є певна річ, а вже визначивши її як ціле, зможемо вести розмову про її частини, якості, функції, прояви тощо. Вже в часи давньогрецьких філософів у дослідженнях “загальних визначень” вимагалось ставити цілісність над частковістю [2, с. 79; 327–328].

Ця вимога найважливіша для розуміння знання з огляду на універсальність, всеохоплюючий характер самого знання, та у зв'язку із внутрішньою єдністю та саморефлексією свідомості (особливо під час мислення): якщо в процесі сприйняття та усвідомлення кожен акт лишався б автономним та ізольованим від інших, свідомості та мислення взагалі не було б. Тут необхідно підкреслити, що немає ніякої можливості досягнення абсолютного чи універсального знання, тому що немає ніякої нейтральної основи для пошуку істини, вільної від контексту. Тобто усе знання історично та соціально обумовлене, це скоріше результат дискурсу, не прозоре описування дійсності. Так само неможливе існування панацеї від усіх хвороб людства, між тим пошуки її тривають.

Знання, які продукує мислитель, є творчими, тобто вони створюють дійсність, одночасно презентуючи її [9, с. 265]. Націленість на ціле – введення баченого, сприйнятого у контекст свідомості – веде до збудження усієї свідомості під час мислення: процесів порівняння, зіставлення, осмислення, впорядкування.

Але закономірно виникає питання: що означає брати знання в цілому або як цілісне? Це означає взяти суттєве, головне, бо кількісні виміри речей можуть досить сильно варіюватись. Взявши головне, ми беремо річ у її внутрішній сконцентрованості: або річ є, і тоді вона є сама в таких необхідних і достатніх якостях, або ж її просто немає, чи вона переходить у щось інше. Як практично – логічно та методологічно – можна взяти річ на межі буття і небуття? Це означає взяти річ у її протилежних визначеннях або через тотожність протилежностей. Предмета немає поза протилежностями, він знаходиться “всередині” їх, але сама ця “середина” постає як перехід від однієї протилежності до іншої. Весь предмет постає як лише певна збалансованість своїх протилежних визначень. А сутність предмета – його внутрішня єдність, єдність тих його протилежностей, що пов'язані з його вихідною якістю. Розглядаючи знання як ціле, ми повинні підходити до нього з позиції єдності його вихідних протилежних визначень (буття та мислення), що й утворює його вихідний сутнісний зв'язок (репрезентація буття у свідомості).

Холістичний, цілісний підхід до знання вимагає і того, щоб ми облишили схильність оцінювати дійсність за двозначною шкалою “добра” та “зла”, “істини” та “брехні”, “краси” та “потворності”. Якщо розглядати знання як ціле, необхідно включати у розгляд все, що його стосується: і не тільки те, що є чи здається, що є істинним, але і те, що може здаватись нісенітницею, не вартою уваги. Бо все це входить до внутрішньої “механіки” зв'язку мислення із буттям, тобто до механіки виникнення та функціонування знання.

Мудрість – це не актуальне знання, а *потенційність розуму*, не скутого жодними аксіомами науки і догмами віри. Мудрість відноситься до знання як потенційне – до актуального. Філософія ж сама по собі є навіть не мудрість, а лише любов до мудрості, тобто потенція потенцій. Філософ “*хоче могли знати*”.

Філософія “займається тими самими предметами, що й інші науки, тільки в модусі можливого, або, використовуючи традиційне розмежування, не як “логія”, – знання, а як “софія”, – мудрість. Знанню належить область фактів, мудрості – область потенцій. Учений знає, мудрець може знати. Він знає, що нічого не знає, і одночасно не знає, що він знає. Його знання – і менше, і більше від фактичного знання, бо воно йде в більш широку, але менш виявлену область потенційного” [10, с. 73].

Необхідно також розглянути в епістемологічному аспекті співвідношення *мудрості і віри*. Вони “співвідносяться з надсильними онтичними модальностями дивного і належного”. Віра – “не можу знати, але знаю”. Мудрість – “не знаю, але не можу не знати” [10, с. 297–298].

Тут визначається дійсно існуюча відмінність між мудрістю і знанням, оскільки знання – щось наявне, а мудрість – здатність отримання знання. Але разом з тим при з’ясуванні природи мудрості не можна обійти такі питання: чи усяка розумова здатність може бути інтелектуальною підставою мудрості? Чи будь-яке знання за своєю якістю може бути мудрим знанням?

Відповідаючи на перше з цих питань, ми не можемо не зазначити, що *мудрість – це здатність вищого прояву розумової діяльності людини*, його розуму, а не просто розсудку. І цей розум – не тільки даність природи, але розум, навчений життєвим досвідом. Ось чому, як то кажуть, “розумна людина знаходить вихід із скрутного становища, а мудрий в це становище не потрапляє”, чи “розумний передбачає на три кроки вперед, а мудрий – на десять кроків вперед”. Проте навіть виняткова розвиненість розуму ще не гарантує мудрості. Такий розум може бути не лише мудрим, але й хитрим і підступним.

Тому і постає питання про якість мудрого знання. Вона насамперед ціннісно значуща. *Мудрість – здатність збагнення ціннісного змісту життєвих явищ*. Причому, чим ширший і глибший цей ціннісний сенс, тим більша мудрість. У цьому плані *мудрість є інтуїцією розуму*, подібно до того, як совість – це етична інтуїція, а естетичний смак – естетична. *Практична мудрість* відображається як *мудре знання* в різного роду текстах – філософських, релігійних, художніх. Однією з популярних форм виразу мудрості є афоризм, зокрема народні прислів’я. Мудрість в своєму виразі вимагає стислості, виразності, образності, багатозначності, глибокодумності, глибокої сутності. Те саме стосується і притчі, яка за своїм змістом і формою найбільш наближена до філософського есе за своєю багатозначністю і глибокодумністю. В епістемологічному аспекті значущість афоризму обумовлена глибиною і широтою висловленої в ньому думки, ступенем її мудрості, тобто усвідомленням ціннісного змісту життєвих явищ, а також мірою інтуїтивної прозорливості і очевидності. Кращі афоризми – згустки мудрості. “Афоризм – це короткий вислів, мудрість якого не потребує доведень” [11, с. 179].

Мудрість – здатність оцінювати явища відповідно до їх справжньої загальнолюдської цінності і знаходити найбільш доцільну ціннісну орієнтацію. “Сатирик, – писав Єжи Лец, – повинен відточувати свою мову на бруську мудрості”. І сам сміх як загальнолюдська здатність сприймати світ у всьому сплетінні його світлих і темних сторін, безсумнівно, таїть в собі мудрий початок. “Тільки мудрець роздирає сміхом завісу буття” [12, с. 46].

Мудрість і знання – сторони протиріччя. Проте сама мудрість містить в собі діалектичне протиріччя – протиріччя між пізнавальним і ціннісним початками. Адже мудрість – це плід пізнання життя, та пізнання в її ціннісному аспекті, життєво-досвідчене збагнення цінностей. *Мудре знання* – це не просто володіння інформацією, але знання, нерідко інтуїтивне, *цінності інформації*. Мудрість – цінний сплав пізнання і оцінювання, інформації і цінності. Філософія як любов до мудрості передбачає, як і сама мудрість, увагу і до пізнавальної, і до ціннісно-орієнтаційної діяльності людини.

Мудрість в такий спосіб постає у вигляді знання як сутнісного бачення дійсності в цілому, у сукупності усіх (на цей час) можливих зв’язків та відношень її речей та явищ.

Мудрість, зазвичай, теж має свої градації. Щось може бути більш чи менш мудрим. Але ці градації мають свої межі. Мудрість не може бути чужою, придатною для одних і не придатною для інших. Мудрість, яка не придатна для інших, – взагалі не мудрість. Мудрість міститься в кожній національній культурі. Народна мудрість відобразилася в безумовно національних прислів’ях і приказках. Проте сама мудрість як така носить загальнолюдський характер. Мудрість становить основу загальнолюдської культури. Вища мудрість, незалежно від того, як її трактувати, – теологічно чи світськи, – є *загальнолюдською*.

У сучасному світі глобалізацію можна розуміти по-різному і залежно від цього боротися з нею чи ж до неї прагнути. Разом з тим позитивний і негативний досвід минулого століття говорить про те, що буття людства залежить від ступеня *глобалізації мудрості*. Чим більше буде мудрості в світі, тим тісніше людське знання буде пов'язане з людською мудрістю [13, с. 159].

1. Платон. *Диалоги*. – М.: Мысль, 1986. 2. Аристотель. *Сочинения*. В 4 т. – М.: Мысль, 1976. – Т. 1. 3. Петрушенко В.Л. *Філософія знання: онтологія, епістемологія, аксіологія*. – Львів, 2005. 4. Петрушенко В.Л. *Епістемологія як філософська теорія знання*. – Львів, 2000. 5. Шпенглер О. *Закат Европы: Пчерки морфологи мировой культуры*. В 2 т. – Минск, 1999. – Т. 2. 6. Шопенгауэр А. *Собрание сочинений*. В 5 т. Т. 1. – М., 1992. 7. Писаренко Ю. *До архаїчної філософії “бачення” (попередні думки) // Філософська думка*. – 2005. – № 4. 8. Шелер М. *Избранные произведения*. – М., 1994. 9. Филипс Л., Йоргенсен М.В. *Дискурс-анализ. Теория и метод*. – Харьков, 2004. 10. Эшттейн М. *Философия возможного*. – СПб.: Алетейя, 2001. 11. Микушевич В. *Проблески*. – Таллинн, 1997. 12. Бабель И. *Избранное*. – М., 1957. 13. Столович Л.Н. *Мудрость и знание // Вопросы философии*. – 2003. – № 11. – С. 151–159.

УДК 07.212.2

ББК 87.21

Степан Іваник

Національний університет “Львівська політехніка”

ТЕОРІЯ АНАМНЕЗІСУ ПЛАТОНА ЯК ПЕРШИЙ ІСТОРИЧНИЙ ВАРІАНТ ФІЛОСОФСЬКОГО ОБҐРУНТУВАННЯ АПРІОРИЗМУ

© Іваник С., 2006

Розглядаються основні положення теорії анамнезису Платона і досліджується їх значення для подальшого розвитку апріоризму як позиції в теорії пізнання.

Ключові слова: пригадування, гадка, знання, мислення, пам'ять, апріоризм.

In the article is analysed the main positions of Plato's theory of anamnesis, and researched their importance for the next development of apriorism as position in the theory of cognition.

Key words: recalling, thought, knowledge, thinking, memory, apriorism.

Апріористичні концепції пізнання останнім часом все частіше знаходять своє застосування в різноманітних наукових дослідженнях [2; 5; 13], сумніви стосовно їх ефективності поступово слабнуть, а їх критика вже не є такою радикальною, як раніше. Тому виникає потреба переосмислення класичних варіантів апріоризму, створених і розроблених Р. Декартом, Н. Мальбраншем, Г. Ляйбніцем, І. Кантом, з'ясування їх переваг і недоліків. Водночас варто звернутись до витоків апріоризму і пригадати, що всі ці філософи мали свого попередника в особі Платона. Стосовно трактування теорії пізнання останнього (в плані її відношення до апріоризму) у працях відомих дослідників античної філософії спостерігається певне різноголосся: одні беззаперечно визнають цю теорію як апріористичну (А.Х. Армстронг, Дж. Реале, Д. Антисері), інші вбачають у платонівському апріоризмі “прихований емпіризм” (Б. Рассел, В. Татаркевич). Виникає закономірне питання: в якому сенсі теорію анамнезису Платона можна вважати апріористичною (якщо взагалі вона такою є)? Оскільки крапку у цьому питанні досі не поставлено, завданнями цієї роботи буде:

1. Виявити сутність і специфічні особливості теорії анамнезису Платона.